

Oleksandra Ptychkina
AGH w Krakowie

MĘSKOŚĆ W SZERSZEJ PERSPEKTYWIE. ASPEKTY, WYMIARY, KONTEKSTY

***Oblicza męskości/Faces of Masculinity*. Red. Ewa Bogdanowska-Jakubowska.** Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2017, 154 strony.

Zbiór artykułów pod redakcją Ewy Bogdanowskiej-Jakubowskiej z Zakładu Językoznawstwa Pragmatycznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, zatytułowany *Oblicza męskości/Faces of Masculinity*, jest wynikiem pracy kilkorga badaczy, zajmujących się *gender studies* (zwłaszcza tzw. *masculinity studies*, aktywnie rozwijających się w ciągu ostatnich kilku dekad). Zbiór składa się z dziewięciu artykułów, Wstępu po polsku i po angielsku oraz Noty o Autorach. Jedne artykuły zostały napisane po polsku, inne po angielsku. Ze Wstępu dowiadujemy się, na czym polega podejście Redaktorki: zbiór miał zaprezentować męskość, różnie definiowaną i postrzeganą z różnych perspektyw. Artykuły dają wyobrażenie o stale zmieniającym się rozumieniu tej kategorii badawczej. Zwraca uwagę kierunek analizy: przedstawione w publikacji obszary naukowe można zobaczyć w zupełnie inny niż dotąd sposób.

Znajdujemy tu szkice, reprezentujące spojrzenie socjologiczne (artykuły Jolanty Klimczak i Kazimierzy Wódz), które przedstawiają przemiany męskości w zbiorowościach robotniczych i w kulturach wybranych, oraz spojrzenie psychologiczne (Tomasz Jakubowski, Maja Gwóźdź), obrazujące skomplikowane zagadnienia powrotu do płci przypisanej po urodzeniu, a później zmienionej oraz interseksualności. Jest też przedstawione w zbiorze spojrzenie językoznawcze – pokazujące wizerunek męskości w przysłowiaach polskich i angielskich (Marcin Kuczok), w polskim dyskursie politycznym (Ewa Bogdanowska-Jakubowska) oraz analizujące różnice między kobietami a mężczyznami w wyrażaniu tabu w metonimiach (Wojciech Wachowski, Alicja Szmaus-Jackowska). Dwa artykuły stanowią próbę przedstawienia obrazu męskości zawartego w tekstach polskiej kultury. I tak, między innymi, Anna Hanusiak analizuje obraz zbójnika karpackiego, natomiast Jan Musiał skupia się na studium męskości autorstwa historyka i krytyka literackiego Stefana Kołaczковского. Ostatni tekst zbioru, „Kryzys męskości” autorstwa Patrycji Kowalik i Adriana Witkowskiego, pokazuje metamorfozy rozumienia kategorii męskości.

Wyodrębnienie tych grup wydaje mi się obiecujące. Ma ono wielkie znaczenie dla właściwego odzwierciedlenia procesów zachodzących w zakresie *masculinity studies* – od poglądów skierowanych na przeszłość i historię, do poglądów prezentujących nowy stan rzeczywistości. Niemniej jednak można zauważyć, że artykuły zbioru nie stanowią integralnej struktury, która odzwierciedlałaby podstawowe „oblicza męskości” czy nawet typologię wybranych obszarów badawczych. Trzeba zastanowić się nad pytaniem, czy możemy wszystkie przedstawione szkice uznać za faktycznie dotyczące męskości. Niezbędnym krokiem byłaby refleksja nad definicją męskości, zwłaszcza w wizji Redaktorki zbioru. Jak sądzę, pomogłyby to czytelnikom ustrukturyzować przeczytany materiał, wyjaśniłoby to też procedurę doboru tekstów.

Jednakże książka robi dobre wrażenie swoją oryginalnością i tym, że jest ciekawie napisana. Większość tematów artykułów nie jest powszechnie obecna w debacie publicznej, a mimo to jest na tyle inspirująca, by zachęcić wielu badaczy do dalszych refleksji i studiów w tych obszarach. Wspólne nastawienie wszystkich autorów zbioru określić można jako dążenie do wyprowadzenia z szerokiego materiału empirycznego narzędzia do rozwiązywania naukowych problemów związanych z definiowaniem kategorii męskości. Daje to wystarczające podstawy do stwierdzenia, że omawiany zbiór z pewnością znajdzie swoich czytelników. Wszystkie przedstawione artykuły mają silne podstawy teoretyczne i empiryczne, obszerną bibliografię i są wnikliwym, skrupulatnym zbadaniem przedmiotu, omówionym i przedstawionym w całości – od doboru próby do sposobu interpretacji uzyskanych wyników. W zbiorze są brane pod uwagę różne wizje męskości, jednak zostały one wzięte z różnych kontekstów czasoprzestrzennych, różnych warstw społecznych i kulturowych, co skutkuje pewną niespójnością. Z drugiej strony, uwzględnienie specyfiki różnych aspektów wzajemnego oddziaływania kategorii męskości z obszarów językoznawstwa, socjologii i literaturoznawstwa pozwala zidentyfikować najważniejsze trendy rozwoju myśli *masculinity studies*. Prezentowane w książce artykuły są tak zróżnicowane ze względu na temat oraz cele badawcze, że uważam za właściwe dokładniejsze omówienie niektórych z nich.

Pierwszy artykuł, autorstwa Kazimiery Wódz i Jolanty Klimczak, zatytułowany „Przemiany męskości. Refleksja socjologiczna: z badań nad społecznościami robotniczymi”, prześledził historię zmian głównych charakterystyk klasy robotniczej. Mimo że badania były prowadzone w kilku krajach, autorki przedstawiły tylko sytuację polską – w Rudzie Śląskiej i Będzinie. „Mężczyźni pracownicy, dysponujący kwalifikacjami zawodowymi zdobytymi w specyficznej branży przemysłowej, skonfrontowani zostali z perspektywą poszukiwania zatrudnienia na otwartym konkurencyjnym rynku pracy oraz obniżenia dochodów” (s. 13–14). Konfrontacja ta, zestawiona z ruchami: feministycznym, technologicznym i konsumpcjonistycznym, doprowadziła do redefinicji takich wzorów kulturowych

i fundamentów męskiej tożsamości jako rola pracownika i żywiciela rodziny. „To zaś skutkowało i nadal skutkuje zmianami w społecznej definicji dystynkcji «męskości»” (s. 14). Budzi moje wątpliwości problem merytoryczny – a mianowicie pytanie o to, czy faktycznie zmienia się w tym konkretnym przypadku, z powodu transformacji rzeczywistości, właśnie kategoria męskości, która stała się głównym przedmiotem badań, nie zaś specyfika konkretnego zawodu. Nie budzą moich zastrzeżeń metamorfozy takiej kategorii jak męskość, jednak tu nie zostały dobrze prześledzone specyficzne i kontekstowe cechy środowiska pracy.

Problem jest moim zdaniem następujący: z jednej strony mamy abstrakcyjną kategorię, jaką jest płeć, „definitywną” dla omawianego zbioru. Z drugiej strony mamy różne realne i konkretne sytuacje strukturalne i historyczne, w których płeć może być ważną zmienną. Te dwie sprawy nie zostały teoretycznie przebadane ani w artykule Wódcz i Klimczak, ani w innych częściach tego zbioru. Byłabym więc w tym przypadku szczególnie ostrożna z operowaniem w tych badaniach kategorią męskości, z powodu jej wyraźnego zespolenia się z kategorią zawodu. Prawdopodobnie to nie „mężczyzna” zaczyna coś doceniać, a „pracownik pewnej branży”. Także warto zauważyć inny brak: starsi pracownicy, respondenci, zauważyli pewne zmiany w systemie wartości powiązanych z męskością, ale wywiady nie zostały przeprowadzone z przedstawicielami młodego pokolenia. Jednak ogólne tendencje zmian wymagań wobec pracowników-mężczyzn zostały przedstawione przez Autorki w kolejnych podrozdziałach, takich jak „Mężczyzna-pracownik”, „Mężczyzna-konsument” i „Mężczyzna-głowa rodziny”, co ma potencjalne ogromne teoretyczne i praktyczne znaczenie dla badaczy tego zagadnienia. Obfitość cytatów z wywiadów potwierdza obecność tych zmian i wzbogaca ogólny obraz.

Chciałabym też zwrócić uwagę na następny artykuł, który uważam za w pełni nowatorski. Zwraca on uwagę na rosnące znaczenie w literaturze naukowej kategorii transseksualizmu i transpłciowości. Oprócz tego, pokazuje on drugą stronę tego zjawiska – a mianowicie „pragnienie powrotu/podjęcia działań zmierzających do funkcjonowania na powrót jako jednostka o płci takiej, jaka została jej przypisana po urodzeniu” (s. 25). Autorem tego tekstu, nazwanego „Powrót do męskości – studium przypadku detranzycji”, jest Tomasz Jakubowski. Zajmuje się on ogólną kategorią transseksualizmu i pojęciami z nią powiązanymi, podaje wiele definicji i typologii oraz obszerną literaturę przedmiotu. To pozwala pokazać badane procesy z różnych stron: biologicznej, psychicznej, socjo-kulturowej i środowiskowej. Trzeba zauważyć, że opowieść o „stronie” biologicznej zajmuje nieproporcjonalnie dużo miejsca w porównaniu z innymi ważnymi stronami zagadnienia. Mimo że przypadek, opisany w artykule, jest niezwykle rzadki i rozpatrywany bez jakiegokolwiek analizy porównawczej, odzwierciedla on wskazane tam typologie. Też nie do końca są dla mnie jasne cele omawianego tu artykułu. Przyczyny „detranzycji” nie zostały w tym

konkretnym przypadku ujawnione do końca (co może było spowodowane trudnościami metodologicznego bądź etycznego charakteru). W tej analizie ujawnia się cała złożoność samego badania takiej kategorii jak męskość.

Niewątpliwie poważne i oryginalne są również artykuły filologiczne (rozumieniem przez to artykuły oparte na analizie kwestii lingwistycznych i literackich). *Stricte* lingwistyczny charakter mają artykuły o metonimiach („A few remarks on the feminine and masculine approach to taboo content, particularly on the selection of the metonymic vehicle” autorstwa Wojciecha Wachowskiego i Alicji Szmaus-Jackowskiej) i o interseksualności („Thwarted masculinity: The representation of intersexuality in discourse with reference to Jeffrey Eugenide’s novel *Middlesex*” autorstwa Mai Gwóźdź). Artykuły te łączy przypuszczenie o tym, że wyrażamy i konstruujemy swoją płęć poprzez specjalne techniki językowe – na przykład za pomocą zaimków, sposobów narracji, stylów pisania lub tropów. Obraz męskości w tych tekstach jest zaskakująco zróżnicowany. Autorzy prezentują całą mozaikę, która może pozwolić zrozumieć kategorię *gender*, spojrzeć na nią przez pryzmat tekstu na poziomie makro (poprzez modyfikację sposobu osobistego użycia języka), i na poziomie mikro (konkretne techniki językowe). Zdziwiło mnie szerokie spojrzenie autorów tych dwóch artykułów – mamy tu analizę historii podstawowych definicji i pojęć oraz odniesienia do kulturowego, społecznego, literackiego i mitologicznego kontekstu.

Tego szerokiego spojrzenia zabrakło natomiast w artykule o przysłowiach („Gentlemen and peasant: the linguistic picture of man in English and Polish proverbs”), autorstwa Marcina Kuczoka. W tym artykule została starannie przebadana męskość z perspektywy różnych kulturowych obrazów świata wraz z ich tradycjami i mentalnością. Niemniej jednak Kuczok zbyt mało uwagi poświęcił kontekstowi historycznemu poddanych analizie przysłów. Zdefiniował on zakres desygnatów pojęcia męskości, wyrażonych w zaimkach, imionach i innych powiązanych z tym pojęciem słowach i kategoriach. Omawiane są tu też „męski” wygląd zewnętrzny i cechy charakteru, rola mężczyzny w rodzinie i społeczeństwie, a także mężczyzna jako przedstawiciel swojego narodu i ludzkości. Dochodzi i tu do połączenia kategorii męskości z kategoriami społecznymi i historycznymi. Czasem nie mogłam określić trafności odwołania się w analizie przysłów do „podmiotu-mężczyzny” zamiast „podmiotu-człowieka” albo „podmiotu-pracownika”. Autor określa mężczyznę jako przedstawiciela rodzaju ludzkiego w przysłowiach. Jak możemy przypuszczać, mężczyzna naprawdę był przedstawicielem rodzaju ludzkiego w folklorze, ale w podanych przykładach podmiot działający w przysłowiach mógłby być z łatwością zamieniony z „mężczyzny” na „kobietę”, bez zmiany ostatecznego sensu przysłowia. Czy to definiuje samą męskość?

Szczególnym problemem jest też to, że abstrakcyjna jednostka, opisana w przysłowiach, jest w omawianym tekście odizolowana od kontekstu

społecznego, historycznego i politycznego. Nie do końca można pozycjonować dane terminy jako odzwierciedlające mentalność pewnego narodu, gdyż nie został przebadany cały ten kontekst. Mnóstwo polskich przysłów, mówiących o tym, że mężczyźni lubią pić alkohol, nie świadczy o tym, że alkoholizm jest ważną cechą mentalności polskiej. Być może wynikało to z pewnych tendencji, mających korzenie w określonym kontekście historycznym, takich jak na przykład fakt powstania i rozprzestrzeniania się tych przysłów w polskiej warstwie chłopskiej (co też nie wyklucza istnienia podobnych przysłów angielskich). To samo dotyczy zagadnienia: czy możemy, bazując na przysłowiach, wyciągać wnioski na temat cech zbiorowej mentalności? Odpowiedź może być skomplikowana. Wiele z podanych przysłów nie jest *stricte* polskimi albo angielskimi – występują one też w językach innych narodów

Wymagają dociekliwego sprawdzenia też inne interpretacje. Na przykład interpretacja przysłowia „*Young man may die, but old men must die*” polega w omawianym artykule na tym, że śmierć akurat dla mężczyzny jest czymś niaturalnym. To według mnie nie do końca jest trafne. Interpretacji niektórych przysłów w ogóle nie podano („*Lepszy jest grzech męski niż cnota niewieścia*”; „*pewnego razu rzekł dziad do obrazu a obraz do niego ani razu*”), ale nie jest to istotnym problemem. Ogólnie analiza została moim zdaniem przeprowadzona na zdecydowanie dobrym poziomie. Niewątpliwie folklor sam w sobie jest trudnym przedmiotem badania, a jego analiza wiąże się z niezliczoną ilością wyzwań. Warto zwrócić uwagę zwłaszcza na to, że przysłowia same w sobie stanowią w jakimś stopniu wyrwane z kontekstu formuły słowne, które wcale nie wartościują ogólniejszych zjawisk życia społecznego. Możemy znaleźć dwa przysłowia, wyrażające zupełnie odmienne poglądy na jedną i tę samą rzecz, możemy również znaleźć przysłowie-wyjątek, albo przysłowie przybierające wagę prawdy tylko w odniesieniu do konkretnego kontekstu. Prowadzi to wszystko do ogromnych trudności przy indukcyjnej analizie jakościowej materiału językowego. Autor jednak podszedł do problemu skrupulatnie: wszędzie są podane tłumaczenia przysłów, przeanalizowano wiele źródeł, tak więc ogólny obraz był naprawdę różnorodny i bogaty we wnioski.

Chciałabym również omówić tekst autorstwa Redaktorki zbioru, Ewy Bogdanowkiej-Jakubowskiej pod tytułem „*A picture of masculinity in Polish political discourse*”. Kontrowersyjna wydaje mi się kwestia tego, że mężczyźni, należąc do grupy uprzywilejowanej, są znacznie mniej zainteresowani niż kobiety zmianą swojej płci. W mojej interpretacji, symboliczne przejście do innego *gender* u kobiet może przebiec łatwiej i płynniej niż u mężczyzn, których rola w społeczeństwie określona jest bardziej wąskimi i sztywnymi ramami. Zresztą to wszystko zależy od spojrzenia na to pytanie. Autorka na pewno miała na myśli jakieś ważne cele poznawcze, ale niestety nie podała wnikliwszych uzasadnień.

W swoim artykule Autorka analizuje niektóre publiczne wypowiedzi polskich polityków. Warto powiedzieć, że są to też wypowiedzi nie tyle „męczyzny”, ile „polityka”, polityka jakiegokolwiek płci. Zazwyczaj mają one na celu wzbudzenie zaufania publiczności lub są bezpośrednio powiązane z obowiązkami danego polityka. Do tego się odnosi, na przykład, punkt o „męskich cechach charakteru”. Chodzi o realizację obietnic, które politycy rzekomo wykorzystują do kreowania swego „męskiego” wizerunku. Moim zdaniem spełnienie swoich obietnic związane jest w pierwszej kolejności z politycznymi obowiązkami osoby oraz z oczekiwaniami elektoratu. Sytuacja ponownie wymagałaby wyraźnego rozgraniczenia sfery polityki i sfery męskości, jak i rozgraniczenia cech indywidualnych samego polityka i sfery męskości. Na przykład, ostre wypowiedzi pod adresem kobiet-polityków raczej związane są z subiektywnymi poglądami osoby wypowiadającej je na politykę i udział w niej kobiet niż z celu stworzenia „męskiego” wizerunku na arenie politycznej.

Natomiast analiza wizerunku zbójnika karpackiego została wykonana z precyzją, której trudno byłoby oczekiwać w odniesieniu do analizy kronik i dokumentów. Chodzi mi o artykuł Anny Hanusiak „Góralski bohater czy bandyta? Wieloznaczny wizerunek zbójnika karpackiego”. Autorka wspomniała, że jej badanie będzie próbą wyróżnienia głównych cech wizerunku zbójnika, a także określenia tego, które z tych domniemyanych cech prawdopodobnie trafnie odzwierciedlały rzeczywistość. W swojej pracy odwołuje się ona do kronik i dokumentów, tekstów literackich i wspomnień. Wśród najważniejszych wizerunków postaci zbójnika wymienia wolnego ducha, żebraka, bohatera, ideał męskości i złodzieja. W romantycznych opowieściach o zbójnictwie pojawiają się takie cnoty jak siła, szlachetność, męskość, umiejętność radzenia sobie z trudnościami i męstwo.

Zasadniczo jednak, wobec takiego zakreszenia tematyki całej publikacji, a mianowicie zebrania artykułów w zbiorze pod nazwą *Oblicza męskości*, odczuwam wielki dysonans. Z jednej strony, przedmioty badań mogą teoretycznie odzwierciedlać wzory męskości, męskość definiowaną w różny sposób i widzianą z różnych perspektyw. Natomiast nie podoba mi się to, że w wielu artykułach przejawia się wyraźne pomieszanie kategorii męskości z różnorodnymi innymi kategoriami społecznymi wraz z ogólnym brakiem definicji męskości i omówienia tego wątku przez Redaktorkę. Szkoda, że nie wyjaśniła ona tego, jak i dlaczego właśnie tak zostały dobrane prezentowane teksty. W wielu przypadkach nie można nawet stwierdzić, czy mówimy naprawdę o męskości „jako takiej”, a nie o męskości na tle innej, obszernej kategorii, na przykład zawodowej czy historycznej. Niektóre artykuły pokazują sytuację jednostronnie, bez uwzględnienia kontekstu historycznego, sytuacyjnego lub kulturowego, co wydawałoby się niezbędne w badaniach jakościowych.

Niemniej jednak, cała ta książka jest moim zdaniem bardzo ważna i poważna, otwiera przed nami niezliczone pomysły badań, nowe pola, nowe myśli. Jest

bardzo oryginalna i przedstawia męskość z wielu stron, stawiając nacisk na to, że kategoria ta w żadnym wypadku nie jest ograniczona i prosta.

Te materiały dają podstawy do tego, aby traktować je jako nowy krok na drodze do poznania i rozwiązywania problemów społecznych w zakresie *gender*. Pomimo różnorodności i pewnej chaotyczności materiału, taka mozaika może być dobrą inspiracją i mocnym narzędziem do dalszych badań.